

ТРИБУНА МОЛОДОГО ВЧЕНОГО

УДК 347.23:33.012.32 (477)
DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v6.2024.23>

Р. Бойченко,
аспірант кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВА ПРИВАТНОЇ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ

Вступ. Формування правової держави базується насамперед на конституційному принципі, що кожна людина має право володіти, користуватися та розпоряджатися своєю власністю (ст. 41 Конституції України) [1]. Право приватної власності відіграє ключову роль у визначенні правового статусу особи в умовах ринкової економіки, оскільки воно слугує економічною основою свободи та прав людини.

Одним із ключових напрямів забезпечення економічних, соціальних і культурних прав є визначення основних засад реалізації права власності.

Згідно з теоретичними засадами, власність – це система відносин між людиною, групою осіб або спільнотою (суб'єктом) з одного боку та певною матеріальною чи нематеріальною субстанцією з іншого. Ці відносини можуть виражатися у тимчасовому або постійному, частковому чи повному відчуженні та привласненні об'єкта власності.

Суб'єкт власності (власник) є активною стороною цих відносин, яка має право володіння, користування та розпорядження об'єктом. Водночас об'єкт власності є пасивною стороною відносин і може включати природні ресурси, матеріальні речі, енергію, майно, а також духовні та інтелектуальні цінності, що повні-

стю або частково належать суб'єкту [2, с. 14–15].

Дослідження питань, пов'язаних із правом приватної власності та його правовим регулюванням, завжди було і залишається одним із ключових напрямів розвитку держави та права впродовж усього існування людської цивілізації. Це пояснюється тісним зв'язком права приватної власності з низкою цивільно-правових інститутів, зокрема речовими правами на чуже майно (володіння, сервітут, суперфіцій, емфітевзис), зобов'язальними відносинами (договірні та недоговірні зобов'язання, способи їх забезпечення), спадковим правом тощо [3].

Актуальність вивчення правового регулювання реалізації права приватної власності на нерухоме майно зумовлена як необхідністю визначення меж правомочностей власника, так і важливістю самого нерухомого майна як об'єкта цивільних правовідносин.

Стан дослідження. Останні роки відзначилися значною кількістю наукових досліджень, присвячених регулюванню приватноправових питань зокрема такими науковцями як О. В. Гнатів, І. В. Давидова, Р. А. Майданник, І. В. Міщенко, К. Г. Некіт, О. І. Сафончик, В. М. Самойленко, Є. О. Харитонов, Р. Б. Шишка, Я. М. Шевченко, О. С. Яворська та багато ін. Водночас

у правозастосовній практиці залишаються невирішені питання, зокрема щодо реалізації права приватної власності на нерухоме майно під час судового розгляду справ. Актуальний стан цієї проблематики потребує подальшого вивчення та розроблення ефективних правових механізмів, враховуючи її соціальну та економічну значущість для кожного учасника цивільних правовідносин.

Метою статті є аналіз чинного законодавства України в сфері здійснення права приватної власності в сучасних умовах та формування науково обґрунтованих пропозицій по вдосконаленню чинного законодавства України у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Цінність суб'єктивних прав визначається їхньою реальністю, тобто здатністю до фактичного здійснення повноважень, що впливають із конкретного суб'єктивного права. Реалізація права приватної власності відбувається через волю та дії власника, які мають відповідати правовим нормам, оскільки саме право на дії та їхнє виконання – це різні поняття. Відмінність між змістом суб'єктивного права та його здійсненням полягає в тому, що перше охоплює лише потенційну поведінку уповноваженої особи, тоді як здійснення права – це конкретні дії, що втілюють цю можливість у реальність.

Отже, співвідношення між змістом суб'єктивного права та його реалізацією можна розглядати як співвідношення між можливістю та дійсністю. Таким чином, здійснення права приватної власності слід розуміти як сукупність заходів (активних або пасивних дій) власника, спрямованих на реалізацію правомочностей володіння, користування, розпорядження та інших складових суб'єктивного права власності щодо належного йому майна з метою задоволення законних потреб та інтересів.

Для повноцінної реалізації права власності необхідно його закріплення

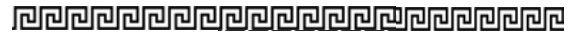
на правовому рівні. Правове регулювання економічних відносин власності сприяє формуванню права власності, яке забезпечує закріплення домінуючої ролі уповноваженої особи – власника – над належним йому майном через повноваження володіння, користування та розпорядження.

Основними засадами здійснення права власності в Україні є положення Конституції, які гарантують власникові повну реалізацію його правомочностей. Зокрема, Конституція України закріплює принцип рівності всіх суб'єктів права власності перед законом (ст. 13), право кожного володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, а також гарантує, що ніхто не може бути протиправно позбавлений свого майна, адже право приватної власності є непорушним (ст. 41) [1].

Крім того, Конституція (ст. 13) проголошує, що держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності та господарювання. Таким чином, право власності, зокрема приватної власності громадян, не лише гарантується Основним Законом, а й охороняється ним [1].

Закріплені в Конституції України основоположні принципи реалізації права власності знайшли своє відображення в положеннях Цивільного кодексу України. Зокрема, стаття 319 ЦК України встановлює, що власник має право володіти, користуватися та розпоряджатися своїм майном на власний розсуд, вчиняти будь-які дії щодо нього, якщо вони не суперечать закону, а також гарантує рівні умови здійснення прав для всіх власників [4].

Поняття «розсуд власника» у цьому контексті слід розглядати як правомірну, вольову та самостійну діяльність щодо вибору оптимального способу реалізації своїх правомочностей – володіння, користування та розпорядження майном. Такий підхід передбачає ефективне використання об'єкта власності з урахуванням прав та законних інтересів інших осіб, а також суспільства загалом [5, 16].

Таким чином, розсуд власника є простором його свободи дій, у межах якого він самостійно визначає свою поведінку стосовно належного йому майна.

Закон, надаючи власнику необхідний обсяг прав для реалізації права власності, водночас покладає на нього і певні обов'язки. Використовуючи своє майно, власник не має права завдавати шкоди правам, свободам і гідності інших осіб, порушувати суспільні інтереси, погіршувати екологічну ситуацію або природні характеристики землі (ч. 7 ст. 41 Конституції України, ч. 5 ст. 319 ЦК України).

Крім того, власник зобов'язаний забезпечувати збереження пам'яток історії та культури. У разі невиконання цього обов'язку держава має право викупити таку власність (ст. 352 ЦК України). При цьому не має значення, чи є причиною можливого пошкодження або знищення пам'ятки недбалість власника або його фінансова неспроможність утримувати її належним чином.

Положення «власність зобов'язує» (ч. 3 ст. 13 Конституції України, ч. 4 ст. 319 ЦК України) покладає на власника відповідальність за утримання належного йому майна та покриття всіх витрат, пов'язаних із його експлуатацією. Наприклад, власник квартири зобов'язаний оплачувати комунальні послуги, забезпечувати ремонт і технічне обслуговування за власний рахунок.

Найбільш повно цей принцип проявляється у сфері земельних правовідносин, зокрема у зобов'язаннях власників земельних ділянок, визначених у Земельному кодексі України (ст. 91). Власники землі повинні використовувати її відповідно до цільового призначення, дбати про підвищення родючості ґрунтів, збереження екологічних та інших корисних властивостей землі тощо [6, с. 536].

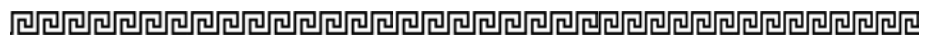
Попри те, що право власності за своєю природою є широким і вільним, воно все ж обмежене загальними пра-

вилами співіснування в суспільстві. Ці обмеження спрямовані на забезпечення рівних прав для всіх власників, оскільки межі здійснення правомочностей одного власника закінчуються там, де починаються права інших осіб. Таким чином, встановлені законом обмеження слугують виключно для захисту публічних інтересів.

Сучасний підхід до визначення змісту права власності через традиційну «тріаду» правомочностей власника стає предметом все більшої дискусії. Концепція цієї «тріади» є усталеною в українській цивілістичній доктрині, як і в багатьох інших країнах континентального права. Вважається, що її коріння сягають римського права, де повноваження власника визначалися через *usus*, *fructus* та *abusus*. Тривалий час панувала думка, що римське право оперувало такими визначеннями власності, як «*uti, frui, habere, possidere*» або «*jus utendi et abutendi*» [7], тобто шляхом вичерпного переліку повноважень. Однак нині ця точка зору піддається сумніву.

Дослідники зазначають, що тріада «володіння, користування та розпорядження» або її окремі складові, поєднані з характеристиками виключності та абсолютності, не зовсім точно відображають реальний зміст римського права власності. Швидше, ця концепція є результатом пізнішої трансформації римських понять у зручну для сучасної правової науки форму, ніж початковою основою права власності у Стародавньому Римі.

У європейській правовій доктрині ставлення до визначення права власності через тріаду правомочностей також є неоднозначним. Французькі дослідники наголошують, що комплексний характер права власності визначається саме поєднанням у руках одного суб'єкта повноважень *usus*, *fructus* і *abusus*. Цей підхід закріплений і на законодавчому рівні: відповідно до ст. 544 ЦК Франції право власності визначається через повноваження користування та роз-

порядження в найбільш абсолютному значенні (при цьому володіння охоплюється користуванням) [8].

Водночас у німецькій доктрині зазначається, що повний перелік правомочностей власника визначити неможливо й у цьому немає необхідності, оскільки власність не є простою сумою окремих повноважень. У § 903 ЦК Німеччини право власності трактується через можливість власника розпоряджатися річчю та усувати третіх осіб [9]. Аналогічного підходу дотримуються румунські дослідники, які підкреслюють, що власність є набагато ширшим явищем, ніж сукупність володіння, користування та розпорядження [10].

Ці погляди поділяють і українські дослідники. Зокрема, Я.М. Шевченко зазначала, що «визначення правомочностей власника не вичерпує розкриття змісту права власності». На її думку, сутність цього права проявляється у стані привласнення, тобто у відношенні особи до речі як до своєї. Лише в такому контексті правомочності володіння, користування та розпорядження набувають суспільно значущого вираження, визначаючи становище власника серед інших осіб щодо речі. Ці правомочності впливають із факту належності речі певній особі. При цьому вони можуть бути передані іншій особі (наприклад, володільцю), однак саме власник залишається ключовою фігурою, яка зберігає зв'язок із правом власності [11, с. 18].

Таким чином, основою змісту права власності є правомочності володіння, користування та розпорядження. Водночас цей перелік не є вичерпним і може доповнюватися іншими правомочностями, зокрема правом управління [3; 12, с. 31], правом прирощення (*accessio*) [3; 12, с. 234], правом на зміну сутності речі [13] тощо. Очевидно, що право власності не обмежується традиційною «тріадою» правомочностей, а є набагато ширшим і багатограннішим явищем.

З огляду на це цілком обґрунтованою виглядає пропозиція, висловлена розробниками Концепції оновлення Цивільного кодексу України, щодо визначення змісту права власності. Зокрема, пропонується така його формула: «Власнику дозволено робити з річчю все, що не заборонено. У визначених законом випадках власник може вчиняти лише дії, які дозволені законом» [14].

Хоча цей підхід загалом є прогресивним, доцільно зазначити кілька його недоліків. По-перше, вживання терміна «річ» звужує зміст права власності, адже в українському праві воно поширюється не лише на матеріальні об'єкти, а й на майнові права. Такий підхід більше відповідає сучасним світовим тенденціям і потребам інформаційного суспільства.

По-друге, друга частина формулювання може бути доречною у випадках, коли здійснення права власності є обмеженим, наприклад, у праві довірчої власності, яке реалізується виключно в межах, визначених законом або вказівками установника. Проте таке уточнення видається зайвим, оскільки частково дублює зміст першого речення.

По-третє, запропоноване визначення не враховує можливих обмежень права власності правами третіх осіб. Враховуючи ці аспекти, доцільніше було б сформулювати зміст права власності так: «Власник є вільним вчиняти щодо належного йому майна все, що не заборонено законом і не суперечить правам третіх осіб».

Аналіз положень чинного цивільного законодавства щодо здійснення права власності, зокрема ст. 319 ЦК України, свідчить про необхідність перегляду сучасного законодавчого підходу. Так, у ч. 1 цієї статті зазначено, що «власник володіє, користується, розпоряджається своїм майном на власний розсуд» [3]. Однак визначення здійснення права власності через традиційну «тріаду» правомочностей є недоцільним, оскільки

право власності виходить за межі цієї сукупності.

Крім того, положення ч. 2 ст. 319 ЦК України про те, що власник «зобов'язаний дотримуватись моральних засад суспільства», дублює норму ч. 4 ст. 13 ЦК України, яка встановлює загальні межі здійснення суб'єктивних прав [3]. Це положення не визначає специфіки реалізації права власності, а його абстрактність може створювати підстави для довільного обмеження цього права, що суперечить принципу законності: обмеження права власності можливе лише у випадках, прямо передбачених законом.

Також положення «власність зобов'язує» у ч. 4 ст. 319 ЦК України повторює аналогічний припис ст. 13 Конституції України, що робить його зайвим у цивільному законодавстві [1, 4].

Як слушно зазначає О. С. Яворська, ст. 319 ЦК України потребує суттєвого оновлення, оскільки вона визначає один із ключових аспектів здійснення права власності – його межі [14, с. 201]. Дослідниця також звертає увагу на недоцільність збереження ч. 8 цієї статті, яка регламентує особливості здійснення права власності на культурні цінності. Адже особливий правовий режим мають не лише культурні цінності, але й земельні ділянки, житло, будівлі, зброя, тварини, а також об'єкти, використання яких може становити загрозу для життя, здоров'я людей чи довкілля.

З огляду на ці міркування, а також враховуючи раніше висловлені пропозиції щодо визначення змісту права власності, доцільним видається об'єднання норм про зміст і здійснення права власності в межах однієї статті.

Межі здійснення суб'єктивного права приватної власності здебільшого встановлюються законодавством, проте можливі й добровільні обмеження, які власник запроваджує для себе внаслідок власних вольових рішень. Наприклад, передача майна іншій особі за договором найму,

застави чи оренди. Водночас такі обмеження є умовними, адже, передаючи своє майно в оренду, власник тимчасово позбавляється права володіння та користування, проте водночас реалізує своє суб'єктивне право приватної власності.

Зазначимо, що у випадку нерухомого майна власник зазнає більше обмежень порівняно з рухомим майном. Це пояснюється тим, що реалізація права власності на нерухомість значно частіше перетинається з правами та законними інтересами інших осіб і суспільства загалом. Обмеження, які визначають спеціальний порядок здійснення правомочностей щодо окремих видів майна, у юридичній літературі називають «процедурними» обмеженнями.

У сучасних умовах розвитку ринкової економіки все більшої актуальності набуває теорія соціальної функції власності. Відповідно до їхніх поглядів, власність слід розглядати не просто як право, а як соціальну функцію. Володіння майном передбачає для власника низку обов'язків, зокрема використання майна не лише для особистих потреб, а й в інтересах суспільства.

Концепція соціальної функції власності вперше була закріплена в законодавстві Німеччини. Так, згідно зі ст. 153 Конституції Веймарської республіки 1919 року, власність визнавалася не лише правом, а й обов'язком, а її використання мало сприяти загальному благу. Аналогічні положення містяться і в Конституції Італії, яка у ч. 2 ст. 42 проголошує, що приватна власність визнається та гарантується законом, який визначає способи її набуття та межі реалізації з метою забезпечення її соціальної функції. Схожі норми містить і Конституція Японії [15]. Власність, слугуючи потребам її власника, одночасно має сприяти загальному добробуту.

З огляду на сучасний соціально-економічний стан України, теорія соціальної функції власності є акту-

альною та заслугове на підтримку. В умовах скорочення національного доходу та зростання державного боргу дана концепція отримала закріплення у Конституції України. Так, поряд із принципом непорушності приватної власності та її гарантованості, Основний Закон визначає, що «власність зобов'язує і не повинна використовуватися на шкоду людині та суспільству» (ст. 13) [1]. Це положення підкреслює, що власність має не лише надавати права, а й покласти на власника певні обов'язки.

По-перше, жодне право, включно з правом власності, не є абсолютним і не може існувати без обмежень у сфері суспільних відносин. По-друге, громадяни користуються певними суспільними благами, які надає держава, такими як освітні та медичні заклади, дороги, інші об'єкти державної та комунальної власності, деякі з яких доступні безкоштовно, а інші – на платній основі. Власник, у свою чергу, має обов'язок сприяти суспільним потребам, наприклад, через сплату податків та інших обов'язкових платежів.

Таким чином, теорія соціальної функції власності формує особливий підхід до права приватної власності, встановлюючи для власника певні зобов'язання перед суспільством. Як влучно зазначалось, що власність повинна одночасно служити і загальному благу, а власник, використовуючи її, має враховувати інтереси всього суспільства. Соціальні обов'язки стають тим значнішими, чим більше використання власності виходить за межі приватної сфери та зачіпає суспільні інтереси.

Висновки. Дослідження питань, пов'язаних із правом приватної власності та його правовим регулюванням, завжди було і залишається одним із ключових напрямів розвитку держави та правової системи протягом усієї історії людства. Це зумовлено тісним зв'язком права приватної власності з низкою фундаментальних інститу-

тів цивільного права, зокрема: речовими правами на чуже майно (правом володіння, сервітутом, суперфіцієм, емфітевзисом), зобов'язальними правовідносинами (як договірними, так і недоговірними), способами забезпечення виконання зобов'язань, спадковим правом та іншими правовими сферами.

Категорії «майно», «власник» та «право власності» є основоположними в сфері цивільного права з моменту її становлення. Якщо визначати умови, за яких можливе існування цивілізованого суспільства, то наявність розвиненого інституту права власності є однією з перших і необхідних складових. Враховуючи, що право власності є одним із основних конституційних прав, що визначають правовий статус особи, його захист від будь-яких посягань повинен бути забезпечений на максимальному рівні.

Цінність суб'єктивних прав полягає в їхній реальності, тобто можливості фактичного здійснення повноважень, що впливають із суті того чи іншого конкретного суб'єктивного права. Реалізація права приватної власності відбувається через волю та дії власника, які мають відповідати правовим нормам, оскільки право на дії та самі дії – це різні поняття.

Різниця між змістом суб'єктивного права і його здійсненням полягає в тому, що перше включає лише потенційну поведінку уповноваженої особи, тоді як реалізація права є сукупністю реальних, конкретних дій, що пов'язані з перетворенням цієї можливості у дійсність.

Відповідно, співвідношення між поведінкою, що складає зміст суб'єктивного права, і поведінкою, що становить зміст здійснення права, можна розглядати як співвідношення між можливістю та її втіленням у реальність.

Отже, здійснення права приватної власності слід розуміти як сукупність дій (як активних, так і пасивних), які власник вчиняє для реалізації

своїх правомочностей щодо володіння, користування, розпорядження та інших прав, що становлять зміст суб'єктивного права приватної власності. Ці дії спрямовані на використання належного майна з метою задоволення законних потреб і інтересів власника.

В статті розглянуті окремі аспекти здійснення права приватної власності за законодавством України. Зазначено, що основні принципи здійснення прав власника та їх обмеження закріплені в Конституції України, зокрема у нормах, що визначають засади реалізації права власності. У зв'язку з чим наголошується, що використання власності не повинно завдавати шкоди правам, свободам і гідності громадян, інтересам суспільства, а також погіршувати екологічний стан та природні властивості землі. Разом із тим, встановлення таких меж під час реалізації прав власників нерухомого майна має відповідати суспільним інтересам. Це положення формує правові підстави для визначення меж здійснення майнових прав власників і встановлення справедливого балансу між їх реалізацією та суспільними інтересами.

Зазначено, що попри те, що право власності за своєю природою є широким і вільним, воно все ж обмежене загальними правилами співіснування в суспільстві. Ці обмеження спрямовані на забезпечення рівних прав для всіх власників, оскільки межі здійснення правомочностей одного власника закінчуються там, де починаються права інших осіб. Таким чином, встановлені законом обмеження слугують виключно для захисту публічних інтересів.

Доведено, що аналіз положень чинного цивільного законодавства щодо здійснення права власності, зокрема ст. 319 ЦК України, свід-

чить про необхідність перегляду сучасного законодавчого підходу.

*Зроблено висновок, що основою змісту права власності є правомочності володіння, користування та розпорядження. Водночас цей перелік не є вичерпним і може доповнюватися іншими правомочностями, зокрема правом управління, правом прирощення (*accessio*), правом на зміну сутності речі тощо. Очевидно, що право власності не обмежується традиційною «тріадою» правомочностей, а є набагато ширшим і багатограннішим явищем, що потребує подальшого дослідження.*

Ключові слова: цивільне право, цивільне законодавство, цивільні правовідносини, речові права, право власності, власність, право приватної власності, здійснення права приватної власності.

Boichenko R. Some aspects of exercising private property rights in Ukraine

The article examines certain aspects of exercising private property rights under Ukrainian law. The author notes that the basic principles of exercising the owner's rights and their restrictions are enshrined in the Constitution of Ukraine, in particular, in the provisions defining the principles of property rights. In this regard, it is emphasized that the use of property should not harm the rights, freedoms and dignity of citizens, the interests of society, or worsen the ecological condition and natural properties of the land. At the same time, the establishment of such boundaries in the exercise of the rights of real estate owners must be in the public interest. The provision forms the legal basis for determining the limits of property rights of owners and establishing a fair balance between their exercise and the public interests.

It is stated that although property rights are broad and free by nature,

they are still limited by the general rules of coexistence in society. These restrictions are aimed at ensuring equal rights for all owners, since the limits of one owner's rights end where the rights of others begin. Thus, the restrictions established by law serve solely to protect the public interest.

The author proves that the analysis of the current civil legislation on the exercise of property rights, in particular, of Article 319 of the Civil Code of Ukraine, indicates the need to revise the current legislative approach.

It is concluded that the content of property rights is based the right to possess, use and dispose. At the same time, this list is not exhaustive and may be supplemented by other powers, including the right of management, the right of accessio, the right to change the essence of a thing, etc. It is evident that property rights are not limited to the traditional "triad" of powers but are a much broader and more multifaceted phenomenon that requires further research.

Key words: civil law, civil legislation, civil law relations, real rights, property rights, ownership, property, private property right, exercise of private property right.

Література:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141

2. Домашненко М.В., Рубаник В.Є. Власність і право власності: Нариси з історії, філософії, теорії і практики регулювання відносин власності в Україні. Х.: Факт, 2002. 550 с.

3. Наумова О. Передумови виникнення права приватної власності фізичних осіб. Матеріали конференцій МЦНД, (07.06.2024; Луцьк, Україна), 136-138. URL: <https://archive.mcnd.org.ua/index.php/conference-proceeding/article/view/1277>

4. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40-44. Ст. 356. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

5. Безсмертна Н. Співвідношення понять «право власності» та «здійснення права власності». Право України. 2003. № 11. С. 133-137.

6. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України [Текст] : у 2 т. / ред. О. В. Дзера [та ін.]. 3-тє вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 831 с.

7. Підпригора, О.А., Харитонов, Є.О. Римське право: підруч. / О.А. Підпригора, Є.О. Харитонов. 2 ге вид. К.: Юрінком Інтер, 2009.

8. Lafond P.C. *Precis de droit des biens*. Montreal: Les Editions Themis, 1999. 1016 p.

9. Quack F., Rebmann K., Söcker F.J. *Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch. Sachenrecht*. München: C.H. Beck, 1997. 937 s.

10. Ungureanu O. Munteanu C. *Reflexii privind continutul si definitia dreptului de proprietate private*. ACTA Universitatis Lucian Blaga. 2008. № 2. P. 8-29.

11. Право власності в Україні / За ред. Я.М. Шевченко. К. Бліц-Інформ, 1996. 194 с.

12. Харитонов Є.О., Харитонova О.І., Некіт К.Г. *Право власності: навчальний посібник*. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. 256 с.

13. Merrill T.W. *Property and the right to exclude*. *Nebraska Law Review*. 1998. № 77 (4). P. 730-755, с. 741.

14. Оновлення Цивільного кодексу України: формування підходів: колективна монографія / За ред. Довгерта А.С., Харитонova Є.О. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. с. 674

15. Конституційне право зарубіжних країн. Підручник / Н.В. Мішина, В.О. Міхальов, В.О. уранін та ін.; за ред. Н.В. Мішиної, В.О. Міхальова. Херсон: ОЛІ-ПЛЮС, 2019. 644 с.

16. *Право власності. Способи захисту крізь призму судової практики: монографія* / за ред. Спасибо-Фатєєвої І.В.: ЕКУС. 2023. 616 с.